

dr hab. Henryk Hoffmann, prof. UJ
Kierownik Zakładu Historii Religii
Instytut Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego
Kraków (Polska)

29.11.2014 r.

RECENZJA
dysertacji doktorskiej

mgr Zuzana Černá

Reflexe náboženství ve vzdělávání s důrazem na analýzu českých středoškolských materiálů,
Školitel: doc. ThDr. Ivan Štampach

opracowana dla Fakulta filozofická Katedra religionistiky Univerzita Pardubice

(wydruk komputerowy w formacie pdf – ss. 188)

Autorkę recenzowanej tu pracy mgr Zuzannę Czerną znam już ponad pięć lat, gdyż od 2010/11 roku prowadzę zajęcia z religioznawstwa z doktorantami Katedry Religionistyki Uniwersytetu w Pardubicach. Ponadto słuchałem dwukrotnie jej wystąpień na religioznawczych konferencjach naukowych w Budapeszcie – EASR-2011 oraz na współorganizowanej przeze mnie konferencji w Sewastopolu-2011. Była także w Instytucie Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (pod moją opieką naukową) na półrocznym (2012/2013) stypendium z Funduszu Wyszechradzkiego.

Mgr Czerną od kilku już lat interesuje problematyka szeroko rozumianej pedagogiki religii, ale podejmuje ona w swoich badaniach także problematykę porównawczo-historyczną teoretyczno-metodologiczną i politologiczną. Przedmiotem jej szczególnych zainteresowań jest także islam.

Recenzowana praca składa się z *Úvod* (s. 7-12) oraz trzech rozdziałów z których ostatni (3) jest wielokrotnie od pozostałych większy. Dwa pierwsze: rozdział 1. *Obecné uvedení do problematiky* (s. 13-28); rozdział 2. *Teoretická východiska práce* (s. 29-41) mają charakter wstępny, natomiast rozdział 3. *Analýza českých výukových středoškolských materiálů* (s. 42-170) to zasadnicza (analityczna) część opracowania.

Poszczególne rozdziały z reguły także podzielone są na mniejsze części i podczęści (niektóre jednostronicowe), co powoduje, że – moim zdaniem – struktura pracy jest niepotrzebnie nadmiernie zdefragmentaryzowana. Jest to przejaw dość rozpowszechnionej w humanistyce

tendencji do naśladowania prac z zakresu nauk ścisłych (jako pierwsi przejęli to psychologowie i socjologowie a za nimi pedagodzy i inni), co nie zawsze jest słuszne. Pomimo to, stwierdzam, że struktura pracy jest przejrzysta i logiczna. Autorka dwa pierwsze rozdziały potraktowała jako wprowadzające.

Rozdział 1. to ogólne wprowadzenie do problematyki badań wzajemnych relacji występujących w obszarze obecności problematyki religii/religioznawstwa w programach edukacyjnych różnych krajów, poprzedzony skondensowanym wyjaśnieniem zagadnień związanych z sekularyzacją, co Autorka (słusznie – zwłaszcza w czeskim kontekście) potraktowała jako niezbędne tło dla dalszych wywodów. Problem jednak w tym, że czeska perspektywa problematyki sekularyzacji nie jest reprezentatywna dla całej Europy. Autorka wie oczywiście o zasługach w upowszechnianiu wiedzy religioznawczej wśród uczniów szkół średnich w Anglii N. Smarta, jednak zaproponowany przez niego model przekazu treści religioznawczych nie zawsze da się wprost przełożyć na realia innych krajów.

Rozdział 2. zawiera teoretyczne wyjaśnienie roli podręczników w systemie oświaty (procesie dydaktycznym) jak też uzasadnienie ich doboru na potrzeby przeprowadzanych analiz. Autorka kreśli także obraz pojmowania religii w kontekście zachodzących w Europie procesów sekularyzacyjnych, odwołując się do poglądów takich badaczy jak: S. N. Balagangadhara Rao, Jakob de Roover i Petere Gottschalk, pokreślając konieczność odejścia od tradycyjnego (przesiąkniętego europo- i chrystianocentryzmem) ujmowania (definiowania) religii na rzecz formuł bardziej otwartych. To właśnie ustalenia wspomnianych badaczy stanowią później dla Autorki punkt odniesienia dla pojawiających się nieporozumień i błędów w treściach analizowanych podręczników. Zarzut, że religioznawstwo jako nauce brakuje teorii religii jest słuszny o tyle, że w każdej nauce stworzenie ogólnej teorii jej przedmiotu badań to proces, który jeśli zostaje definitywnie zakończony (problem rozwiązany) oznacza koniec tej nauki (Po co badać coś – o czym wiadomo czym jest?).

Zasadniczą część pracy stanowi rozdział 3. (liczący 129 stron). Jest to gruntowna, bardzo rzetelnie przeprowadzona analiza czeskich podręczników szkolnych (zwłaszcza z zakresu historii, geografii i nauk społecznych) pod względem zawartości w nich treści dotyczących rozmaitych systemów religijnych i (w sensie teoretycznym) religii w ogóle. Po prezentacji szczegółowych (niezbędnych jednak) części wstępnych (3.1-3.2.2) – 3.1 *Náboženství v české školské legislativě* (s. 42-43); 3.2 *Rámcové vzdělávací programy* (s. 44); 3.2.1 *Informace o náboženství a RVP G* (s. 45-46); 3.2.2 *Kritické zhodnocení Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia* (47-50) Autorka przeszła do analizy poszczególnych ważnych zagadnień z zakresu wiedzy o religii. Zdaje sobie ona sprawę zarówno z faktu, że podręczniki to specyficzny

rodzaj literatury, gdyż dostosowane być muszą do naukowego poziomu ucznia, zatem niejako z góry zakłada się, że mogą zawierać pewne uogólnienia i uproszczenia, a ponadto – jak zauważa – także przygotowanie czeskich nauczycieli do nauczania tych treści nie zawsze jest zadowalające (s. 50).

Przystępując do prac z wybranymi materiałami dydaktycznymi Autorka poddała analizie (pomijam tu szczegółowe podrozdziały – ich treść zostanie przywołana poniżej) następujące zagadnienia: 3.3.1 *Co je náboženství?* (s. 50-51); 3.3.2 *Náboženství ve všech kulturách* (s. 52-59); 3.3.3 *Charakteristiky (rysy) náboženství* (s. 59-80); 3.4 *Světová náboženství* (s. 80-116); 3.5 *Objevování „jiného“ světa* (s. 117-153); 3.6 *Judaismus v učebnicových textech* (s. 154-156); 3.7 *Shrnutí* (s. 157-170).

Nie sposób odnieść się w recenzji do wszystkich zagadnień poruszanych przez doktorantkę (trzeba by napisać kolejną książkę), zatem skoncentruję swoje uwagi wobec zagadnień uznanych przeze mnie za kluczowe dla oceny dysertacji.

Z jej ustaleń wynika, że:

1) W kwestii odpowiedzi na pytanie: Czym jest religia? (kwestia definicji religii) Z. Czerna stwierdza, że regułą jest przyjmowanie przez autorów podręczników założenia, że czytelnik (=uczeń) to wie – zatem odwoływanie się do potocznej lub intuicyjnej (s. 50) wiedzy ucznia.

Ponieważ problematyką teorii religii zajmuję się blisko 40. lat to pozwolę sobie stwierdzić, że autorzy podręczników postępują tu bardzo przezornie. Znacznie gorzej byłoby, gdyby usiłowali „narzucać” uczniom którąś ze znanych („gotowych”) definicji religii, bowiem wszystkie budzą rozmaite zastrzeżenia. Religia/e to materiał zbyt historycznie, geograficznie, etnicznie, kulturowo a także „substancjalnie” zróżnicowany aby można „wcisnąć” ją/je w jedną formułę.

2) Przy analizowaniu problematyki genezy religii, jej źródeł, pierwotnych form (s. 53-54, 57), a następnie kwestii tolerancji w religiach starożytnych to oczywiście należy przyznać rację Autorce, że w badanych podręcznikach znajdujemy wiele sądów uproszczonych i wyraźnie chrystianocentrycznych (Autorka umiejętnie to wykazuje i dokumentuje). Jednak pragnę podkreślić, że w kwestii genezy religii, aktualnie zaczyna dominować pogląd, że oczekiwanie, iż to archeologia prahistoryczna dostarczy nam „rozstrzygającego” materiału w tej kwestii jest naiwne. Coraz częściej bowiem odnajduje się zachowania mogące być uznane za (proto)religijne u ludzi także poza „homo sapiens”. Naturalny u człowieka „lęk przed śmiercią” mógł być (a często pozostaje nadal) jednym z ważnych źródeł religii, choć oczywiście nie jedynym.

3) Za szczególnie cenne (i w konkluzjach z słuszne) uważam analizy Autorki dotyczące podręcznikowych informacji o głównych tradycjach religijnych: Bliskiego i Dalekiego Wschodu w tym także chrześcijaństwa, gdzie wykazuje ona na wyraźnie faworyzowanie przez autorów chrześcijaństwa (na które z reguły poświęca się najwięcej miejsca), a także fakt, że ocena tych tradycji dokonywana jest wyraźnie z europa- i chrystianocentrycznego punktu widzenia, co prowadzi do utrwalania się rozmaitych stereotypów (pozytywnych na przykład dla buddyzmu, a negatywnych dla islamu).

4) Specjalny status nadała Autorka problematyce prezentacji w czeskich podręcznikach judaizmu, co uzasadnione jest (tak to zrozumiałem) specjalnym postrzeganiem roli Żydów w kulturze i przemianach narodowych Czech XIX i XX wieku.

Z wniosków końcowych Autorki (*Závěr*, s. 171-174) jasno wynika, że w czeskim systemie oświatowym istnieje konieczność znacznego rozszerzenia wiedzy o religiach w programach szkolnych jak też konieczności szerszego konsultowania się autorów podręczników szkolnych ze specjalistami-religioznawcami, aby uniknąć operowania stereotypami i postrzeganiem innych religii i kultur przez pryzmat europa- i chrystianocentryzmu. Kwestia odwoływania się tu do poglądów prof. S. N. Balagangadhara Ráo jest jej decyzją, do której ma prawo. W moim przekonaniu to dobry punkt odniesienia, bowiem rozumie on zarówno uwarunkowania (także ograniczenia) europa- i chrystianocentryzmu, jak też jest wybitnym znawcą kultur Dalekiego Wschodu.

Przechodząc do całościowej oceny dysertacji stwierdzam, że jej lektura utwierdza mnie w przekonaniu, że mgr Z. Czerna jest badaczką dojrzałą do prowadzenia pracy naukowej w dziedzinie religioznawstwa. Ma opanowany/wypracowany (zapewne dużą pomoc zawdzięcza tu promotorowi prof. I. Štampachowi) warsztat niezbędny do prowadzenia pracy naukowej, co jak sądzę w niedługim czasie potwierdzi habilitacją.

Przedłożona mi do recenzji praca jest dojrzała, nowatorska i jej wnioski powinny być praktycznie wykorzystane (nie tylko w Czechach). Napisana jest przejrzysto, rzeczowo i zrozumiale. Rzadko – jako obcokrajowiec – musiałem korzystać ze słownikowego wsparcia. Obszerna *Bibliografie* (s. 175-188) sprządzona jest solidnie: zawiera 136 pozycji (książek i artykułów – s. 175-184) + 25 analizowanych tekstów/podręczników (s. 184-186) oraz 36 źródeł internetowych (s. 186-188). Uwzględnia w sposób wyczerpujący zarówno literaturę czeską jak też obcojęzyczną (głównie angielską).

Pragnę podkreślić kompetencje mgr Z. Czernej tak w zakresie religioznawstwa, jak też pedagogiki (sam mam ukończone studia w tym zakresie). Dysertacja spełnia wymogi opracowania naukowego zarówno pod względem merytorycznym, teoretycznym, metodo-

logicznym jak też warsztatowym. Uznanie budzi jej erudycja w zakresie teorii religii, metodologii religioznawstwa i historii porównawczej religii (zwłaszcza islamu).

W konkluzji stwierdzam, że dysertacja doktorska mgr Zuzanny Czernej spełnia wszelkie wymogi stawiane tego typu opracowaniom i z pełnym przekonaniem rekomenduję ją do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Henryk Hoffmann, prof. UJ

UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI
INSTYTUT RELIGIOZNAWSTWA
dr hab. Henryk Hoffmann, prof. UJ
KIEROWNIK ZAKŁADU HISTORII RELIGII
31-044 KRAKÓW, ul. Grodzka 52
tel./fax (+48) 12-663-17-46, e-mail: henryk6@wp.pl
From: 33-100 Tarnów, ul. Skrzyszowska 46
tel. (+48) 14-62 58-705, kom. (+48) 696-630-637

dr hab. Henryk Hoffmann, prof. UJ

29.11.2014

Vedoucí Katedry dějin náboženství

Institut Religionistiky Jagellonské univerzity

Krakov (Polsko)

R E C E N Z E

doktorské disertační práce

mgr Zuzana Černá

Reflexe náboženství ve vzdělávání s důrazem na analýzu
českých středoškolských materiálů

Zpracováno na Fakultě filozofické Univerzity
Pardubice - Katedře religionistiky

Autorku zde recenzované práce mgr Zuzanu Černou znám již více než pět let, neboť od roku 2010-11 vyučuji religionistiku mezi doktorandy Katedry religionistiky Univerzity Pardubice. Kromě toho dvakrát jsem poslouchal její vystoupení na religionistických vědeckých konferencích v Budapešti - EASR-2011 a na mnou spoluorganizované konferenci v Sevastopolu - 2011. Vykonal také pod mým vědeckým vedením půlroční stáž v Institutu Religionistiky Jagellonské univerzity v Krakově (2012-2013) na základě stipendia z Vyšehrádské nadace.

Mgr. Černá se již několik let zajímá o problematiku široce chápané pedagogiky náboženství, ale ve svých výzkumech se zabývá také problematikou historicko-srovnávací, teoreticko-metodologickou a politologickou. K jejím zvláštním zájmům patří rovněž islám.

Recenzovaná práce sestává z Úvodu (s.7-12) a ze tří kapitol, přičemž závěrečná třetí je ve srovnání s předchozími mnohonásobně rozsáhlejší. Dvě první kapitoly - 1. Obecné uvedení do problematiky (s.13-28) a 2. Teoretická východiska práce (s.29-41)

mají charakter vstupní orientace, naproti tomu 3. Analýza českých výukových středoškolských materiálů (s.42-170) představuje zásadní (analytickou) část celé disertace.

Jednotlivé kapitoly jsou zpravidla rozděleny na menší části a podčásti (některé jednostránkové), což má za následek - podle mého názoru - zbytečné fragmentarizování celkové struktury práce. Jde o v humanitních oborech dosti rozšířený projev tendence napodobovat pojednání z exaktních oborů (jako první začali něco takového přejímat psychologové a sociologové, za nimi pak pedagogové a další). Ne vždy je to správné. Přes tuto fragmentarizaci je ale - tvrdím - struktura práce přehledná a logická. Autorka první dvě kapitoly pojala jako orientační.

První kapitola představuje obecný úvod do problematiky vzájemných relací náboženství a religionistiky ve východních programech různých zemí, jemuž předchází zkondenzovaná vysvětlení otázek souvisejících se sekularizací. Autorka tato vysvětlení (oprávněně - zvláště v českém kontextu) pokládala za nezbytná pro další výklad. Problém však spočívá v tom, že česká perspektiva sekularizace není reprezentativní pro celou Evropu. Pisatelka jistě dobře ví o zásluhách N. Smarta při zpřístupňování religionistických vědomostí mezi středoškoláky v Anglii, i když jím navrhovaný model šíření religionistických poznatků se nedá uplatnit v podmínkách jiných zemí vždy.

Druhá kapitola obsahuje teoretické osvětlení role učebnic v osvětovém systému (v didaktickém procesu) a také zdůvodnění jejich výběru pro potřeby realizovaných analýz. Autorka rovněž rýsuje obraz chápání náboženství v kontextu evropských sekularizačních procesů s odvoláním se na názory takových badatelů, jakými jsou S.N. Balagangadhara Ráo, Jakob de Roover nebo Peter Gottschalk a zdůrazňuje přitom nutnost rozchodu

s tradičním (nasáklým evropsko a křesťanskocentristickým) chápáním (definováním) náboženství a uplatňování pojetí více otevřeného. Právě poznatky citovaných badatelů jsou autorce oporou při zjišťování nejasností a chyb v obsahu analyzovaných učebnic. Námitka, že religionistice jako vědě chybí teorie náboženství, je oprávněná jen částečně. V každé vědě vytváření obecné teorie znamená proces, který, pokud se definitivně skončí (problém je vyřešen), vede k zániku vědy (Proč zkoumat něco, o čem víme, čím je?)

Hlavní část práce představuje 3. kapitola (čítá 129 stran). Obsahuje důkladnou, velice svědomitou analýzu českých školních učebnic (zvláště týkajících se dějepisu, zeměpisu a společenských věd) po stránce obsahové související s různými náboženskými systémy a s náboženstvím (v teoretickém smyslu) vůbec. Po prezentaci podrobných (ale nutných) úvodních částí (3.1 - 3.2.2) - 3.1 Náboženství v české školní legislativě (s.42-43); 3.2 Rámcové vzdělávací programy (s.44); 3.2.1 Informace o náboženství a RVFG (s.45-46); 3.2.2 Kritické zhodnocení Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia (47-50) autorka přešla k analýze jednotlivých úkolů z oblasti poznatků o náboženství. Je si vědoma faktu, že učebnice jsou specifickým druhem literatury, který musí odpovídat odborné úrovni žáka. Neboli předpokládá se, že učebnice musí do jisté míry zobecňovat a zjednodušovat vědomosti, a kromě toho - jak si všímá - k výuce tohoto zaměření nejsou čeští učitelé vždy uspokojivě připraveni (s.50).

V rámci vybraných didaktických materiálů autorka analyzovala (pomímám tu zvláštní podkapitoly - připomenu je později) následující témata: 3.3.1 Co je náboženství? (s.50-51); 3.3.2 Náboženství ve všech kulturách (s.52-59); 3.3.3 Charakteristiky

(rysy) náboženství (s.59-80); 3.4 Světová náboženství (s.80-116); 3.5 Objevování "jiného" světa (s.117-153); 3.6 Judaismus v učebnicových textech (s.154-156); 3.7 Shrnutí (s.157-170).

Nemohu se vyjádřit v recenzi ke všem problémům zmíněným doktorandkou (musela by být napsána další knížka), proto se soustředím na problémy po mém soudu klíčové pro hodnocení disertace.

Z autorčiných poznatků vyplývá, že:

1) V odpovědi na otázku Čím je náboženství (problém definice náboženství) Z. Černá zjišťuje, že autoři učebnic zpravidla předpokládají, že čtenář (žák) odpověď zná, proto se odvolávají na povrchní nebo intuitivní vědomosti žáka.

Vzhledem k tomu, že problematikou teorie náboženství se zabývám téměř 40 let, dovolím si tvrdit, že autoři učebnic postupují velice prozíravě. Horší by bylo, kdyby se snažili žákům "vnutit" některou ze známých ("hotových") definic náboženství. Všechny definice vyvolávají různé námitky. Náboženství je historicky, zeměpisně, etnicky, kulturně a také "materiálově" příliš rozmanité na to, aby se dalo vměstnat do jedné formulace.

2) V souvislosti s analyzováním problematiky geneze náboženství, jeho zdrojů, prvotních forem (s.53-54, 57) a následně jeho tolerování ve starověkých věřeních lze souhlasit s autorkou, že v učebnicích najdeme mnoho zjednodušených a křesťanskocentristických soudů (autorka to ukazuje a dokládá umně). Ale zdůraznil bych, že v souvislosti s genezí náboženství aktuálně začíná převládat názor, že přesvědčení o "rozhodující" roli prehistorické archeologie v této oblasti je naivní. Stále častěji se setkáváme s jednáním, které můžeme chápat jako (proto) náboženské, u lidí mimo "homo sapiens". Přirozený u člověka

"strach ze smrti" mohl být (a často stále zůstává) jedním z důležitých pramenů náboženství, i když jistě ne jediným.

3) Za zvláště cenné (a v závěrech správné) považuji autorčiny analýzy učebnicových informací o hlavních náboženských tradicích: Blízkého a Dalekého Východu, včetně křesťanství, kde poukazuje na favorizování křesťanství pisateli učebnic (jemu se také zpravidla věnuje nejvíce místa), a dále fakt, že hodnocení těchto tradic se děje z výrazně evropsko a kristianocentristického hlediska, což vede k prodlužování existence rozmanitých stereotypů (pozitivních např. pro buddhismus, ale negativních pro islám).

4) Specifický status vtiskla autorka problematice prezentování judaismu v českých učebnicích. Vyplývá to (tak tomu rozumím) ze zvláštního chápání role Židů v národní kultuře a společenském vývoji Čech 19. a 20. století.

Ze závěrečných vývodů autorčiny práce (Závěr, s. 171-174) jasně vyplývá, že v českém osvětovém systému je nutné jak značné rozšíření vědomostí o náboženstvích ve školních programech, tak větší konzultování tvůrců učebnic svých postupů se specialisty-religionisty, aby se tím překonalo operování se stereotypy a přestalo se chápat jiná náboženství nebo kultury pouze prizmatem euro a kristiano-centrismu. Otázka autorčina odvolávání se na názory prof. S.N. Balagangadhara Ráo odpovídá jejímu legitimnímu právu tak činit. Podle mého soudu jde o dobrou návaznost, neboť badatel chápe determinanty euro a kristiano-centrismu, ale zároveň je vynikajícím znalcem kultur Dalekého Východu.

Při celkovém hodnocení disertace konstatuji, že její četba posílila mé přesvědčení o badatelské zralosti Z. Černé, schop-

né vědecky bádát v oblasti religionistiky. Osvojila si (zajisté přičiněním promotora prof. I. Štampacha) pracovní postupy nezbytně potřebné k vědeckému bádání, což ji dovede - jak soudím - zanedlouho k habilitaci.

Práce předložená k recenzi je vyzrálá, novátorská a její závěry měly by být využity prakticky (nejen v Čechách). Napsána je přehledně, věcně a logicky jasně. Zřídka jsem musel - jako cizinec - pomoci si se slovníkem. Obšírná Bibliografie (s. 175-188) je zpracována solidně: obsahuje 136 položek (knižních i časopiseckých - s. 175-184) a 25 analyzovaných učebnicových textů (s.184-186) nebo 36 internetových zdrojů (s. 186-188). Vyčerpávajícím způsobem zohledňuje českou i cizojazyčnou literaturu (hlavně anglickou).

Chtěl bych zdůraznit kompetentnost Z. Černé jednak v religionistické oblasti, jednak v oblasti pedagogické (sám jsem v té druhé absolvoval studia). Disertace splňuje požadavky kladené na vědeckou práci současně jak z věcného hlediska, tak z hledisek teoretického, metodologického a praktického. Uznání si zaslouží autorčina erudice zvláště z teorie náboženství, religionistické metodologie a obecné historiografie náboženství (speciálně islámu).

Konkluduji: doktorská disertace mgr. Zuzany Černé splňuje všechny požadavky kladené na práce tohoto druhu, a proto ji jednoznačně doporučuji k dalšímu řízení v rámci doktorace.

dr hab. Henryk Hoffmann, prof. UJ

(přeložil P.Poslední)

MASARYKOVA UNIVERZITA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV RELIGIONISTIKY

POSUDEK DIZERTAČNÍ PRÁCE

Mgr. Zuzana ČERNÁ, *Reflexe náboženství ve vzdělávání z důrazem na analýzu českých středoškolských materiálů*, Katedra religionistiky, Univerzita Pardubice, 2014, s. 188

Otázka výuky (o) náboženství patří bezesporu k nejvýznamnějším problémům, s nimiž se můžeme v dnešní debatě o roli religionistiky, jakožto akademického studia náboženství setkat. Zároveň jde o problém, který dobře ukazuje i možnosti praktické aplikovatelnosti této disciplíny. Bohužel je třeba říci, že nejen v českém kontextu, je toto téma stále spíše podhodnocené a není mu dána taková pozornost, kterou by si zasloužilo. Je proto dobře, že mu byla věnována právě posuzovaná práce mgr. Zuzany Černé, protože, pokud je oponentovi známo, jde teprve o druhou disertační práci, která v posledních deseti letech na toto téma vznikla.

Předložená práce se skládá ze tří vzájemně propojených kapitol a závěrečného shrnutí, jehož součástí je rovněž jakýsi sumář klíčových závěrů. První kapitola (s. 13 – 29) je věnována základnímu nastínění tématu, jehož osu tvoří zejména pokus o kritickou analýzu vztahu náboženství a moderní společnosti. Teoretickým rámcem této analýzy je celkem logicky rozbor konceptu sekularizace a s ním spojená sekularizační tezí. Autorka podává základní přehled a „učebnicový“ rozbor pojmu sekularizace, který ale bohužel nejde vždy do potřebné hloubky a především nezachycuje zcela dostatečně současnou kritiku konceptu sekularizace tak, jak je zakomponován do sekularizační teze. Právě hlubší analýza závěrů autorů, které autorka spíše jen okrajově zmiňuje (J. Casanova, G. Davie), ale i některých dalších (např. S. Eisenstadt) by mohla celé práci dát mnohem větší plasticitu a zároveň lépe ukázat, v jakém ohledu je výchova (o) náboženství pro moderní společnost stále důležitou součástí vzdělávání, jejíž význam bude do budoucna dost možná ještě více narůstat. Poznámky typu: „*Na rozdíl od klasických teorií sekularizace se dnes mezi sociology náboženství objevují názory, že náboženství není nutně v rozporu s modernitou.*“ (s. 16) jsou proto podle názoru oponenta pro disertační práci až příliš triviální. Celkové koncepci práce by rovněž prospělo, kdyby její autorka poněkud jasněji formulovala svůj postoj k celé diskusi a zřetelněji také naznačila, s jakým jeho konkrétním pojetím bude dále v textu pracovat a proč.

Na tuto úvodní část navazuje kapitola věnovaná stručnému přehledu modelů výchovy (o/k) náboženství, které jsou implementované ve vybraných evropských zemích. Autorka vychází zejména z poměrně rozšířené typologie Gerharda Robbertse, kterou doplňuje o závěry dalších autorů, jakými jsou např. Jonathan Fox. Výsledkem je poměrně hutný a čitelný přehled, který vhodně a podle mínění oponenta i přesně a zdařile představuje jednotlivé přístupy či modely výuky (o) náboženství. Vytknout mu lze snad jen některé nejasnosti dané spíše ne vždy úplně vhodným zdůvodněním, které se týká především výběru dalších příkladů. Jde zejména o Turkmenistán. Není totiž vůbec zřejmé, proč autorka zvolila tuto zemi, která není ani geograficky, ani politicky spojená s Evropou a nikoli jinou zemí např. Moldávií či Ukrajinou.

Za největší slabinu celé jinak poměrně zdařilé kapitoly, která ovšem ukazuje na asi největší problém celé práce, však oponent považuje fakt, že ani zde čtenář nenajde žádné závěrečné shrnutí, z něhož by bylo zřejmé, jak s danou typologií bude autorka dál nakládat. Jak již bylo naznačeno jde o součást klíčového problému práce, kterým je podle oponenta nejasnost v jejích cílech a absence verifikovatelných hypotéz. Díky tomu celá práce, jejíž mnohé dílčí části jsou velmi kvalitní, působí poměrně nesystematickým, místy až chaotickým dojmem. V kontextu právě posuzované kapitoly jde např. o skutečnost, že není úplně zřejmý její vlastní cíl. Proč autorka dané systémy analyzuje a přibližuje, když se k této kapitole v dalších částech již nevrací? Znamená to, že žádný z analyzovaných přístupů ji nezaujal a domnívá se, že není možné jej implementovat na české prostředí? Nebo to znamená, že v průběhu zpracování práce se její pozornost obrátila jiným směrem? Očekával bych, že autorka v úvodu své práce právě na základě provedených analýz již existujících modelů představí a náležitě zdůvodní ten, který by podle ní byl nejvhodnější pro české školství a s ním pak bude pracovat v dalších analýzách zaměřených na učební texty a učební materiály. Bez toho totiž její následné analýzy, jakkoli jsou v mnoha ohledech zajímavé a místy i inspirativní, visí takřka ve vzduchoprázdnu.

Tato skutečnost je zřejmá v klíčové kapitole práce, kterou autorka uvádí dvěma stručnými analýzami, které se věnují učebnicím a učebním textům. První z nich se zaměřuje na obecně pojatou úvahu na téma učebnic a jejich typologie, která však jako v dalších případech neobsahuje závěr, s nímž by bylo možné pracovat dál. Oponent zde postrádá rovněž srozumitelnou delimitaci mezi učebnicí a učebním text, případně učebním materiálem. Druhá část se pak již věnuje výběru analyzovaných textů. Autorka podává jejich výčet a základní informace o systému začleňování knih do struktury učebnic schválených MŠMT. Je zde rovněž zmínka o metodě výběru konkrétních analyzovaných textů, z níž vyplývá, že autorka se věnovala výhradně textům používaným na gymnáziích. Podle informací na str. 32 šlo o metodu náhodného výběru, která nezohledňovala zaměření ani zřizovatele gymnázií. Jediným kritériem byla dostupnost informací o používaných textech na webových stránkách školy. Takové nastavení výběru považuje oponent za poněkud nešťastné, a to nejen proto, že je velmi selektivní a na jeho základě lze jen těžko mluvit o reprezentativnosti, ale dokonce i ilustrativní hodnota je velmi omezená. Je např. škoda, že autorka texty nevybírala s ohledem na typ gymnázia (8. letá,

6. letá, 4. letá), jeho zaměření (humanitně či přírodovědně orientovaná) nebo zřizovatele (tzv. státní, církevní, soukromá). Vhodné by rovněž bylo, kdyby výběr učebnic u jednotlivých škol konfrontovala s jejich školními vzdělávacími programy v daných oblastech či průřezových tématech. Bez toho je výběr nejen velmi nahodilý, ale jak již bylo konstatováno i chaotický.

Po těchto kapitolách následuje pasáž věnovaná religionistickým východiskům práce. Jde v podstatě o kritickou analýzu konceptu náboženství, v níž se autorka opírá o recentní a relevantní zdroje a přehledně shrnuje probíhající debatu na téma univerzality a aplikovatelnosti konceptu náboženství v současném akademickém studiu náboženství. Z obsahového hlediska jde o pasáž poměrně zdařilou. Oponent si nicméně neodpustí otázku, co tou kapitolou autorka vlastně sledovala? Chtěla s její pomocí ukázat na komplikovanost pojmu a konceptu náboženství a na fakt, že tato skutečnost není v učebních textech dostatečně reflektována? Zřejmě ano. Otázkou však je, zda je cílem těchto textů vůbec něco takového dělat. Pokud bychom se s ní měli adekvátně vyrovnat, pak bychom potřebovali poměrně důkladnou analýzu cílů jednotlivých předmětů, které se problematice náboženství věnují.

Tomu se částečně věnuje následující kapitola zaměřená na seznámení se s českým vzdělávacím systémem a jeho specifiky, která měla být podle oponenta logicky začleněna na začátek celého oddílu. Autorka se zde soustředí především na kurikulární strukturu českého vzdělávacího systému opírající se o tzv. rámcové vzdělávací programy (RVP) a jejich konkrétní implementace na jednotlivé školy, tzv. školní vzdělávací programy (ŠVP). I zde je přehled spíše jen povrchní a především nezohledňuje některé klíčové skutečnosti jako např. fakt, že RVP jsou vytvářeny nejen pro jednotlivé typy vzdělávání (primární a sekundární školy), ale i pro jednotlivé typy škol. Právě teprve rozbor tzv. ŠVP v konkrétních školách, které byly zařazeny do analýzy, by mohl dát potřebné informace o cílech jednotlivých programů. Autorka totiž správně poukazuje na fakt, že RVP jsou vymezeny velmi široce a místy dokonce vágně a zároveň upozorňuje na to, že určují jen „požadované minimum“, které se může v konkrétních implementacích výrazně rozšiřovat a prohlubovat. Je proto škoda, že autorka z tohoto faktu nevyšla při designu své práce. Výsledek by byl jistě plastičtější. Z uvedených důvodů považuje oponent právě tyto části za nejproblematictější, které spolu s nejasnými cíly práce možná zbytečně snižuje její kvalitu a následnou využitelnost.

Po těchto koncepčně-metodologických kapitolách se začíná autorka věnovat samotné analýze učebních textů. Hned na začátku by bylo vhodné konstatovat, že analýzy jednotlivých konceptů a problémů jsou až na výjimky, o nichž bude v posudku ještě zmínka, velmi pečlivé, podrobné a promyšlené. Zároveň je oponent nucen jako již několikrát konstatovat, že výběr konceptů a pojmů mu přijde poněkud chaotický a nahodilý. Nikde se neobjevuje zdůvodnění, proč právě jim je věnována pozornost. Jisté rozpaky vyvolává rovněž autorčina snaha ukázat, že většina textů nerespektuje současnou religionistickou debatu. Zvláště zřetelné to je při rozboru učebnice Jana Součka *Dějiny pravěku a starověku I*, která vyšla již v roce 1995. Autorka jí vyčítá, že nerefléktuje

současnou debatu o některých kategoriích (např. pohan, křesťan, apod.) či o socio-kulturním kontextu. Pomine-li skutečnost, že kniha vyšla v době, kdy u nás byla celá řada recentních textů na toto téma stále nedostupná, pak jen lze jen těžko přehlédnout dvě skutečnosti. Za prvé, že se v rozboru většinou opírá o texty, které vyšly až dávno po vydání Součkovy učebnice (s trochou nadsázky lze říci, že je to podobné, jako kdybychom vyčítaly textům E. Macha, že nereflektuje závěry Einsteinovy teorie relativity) a za druhé, což považuji za ještě významnější, příliš nebere v potaz cíl a charakter samotného textu. Není přeci možné vyčítat učebnici, jejímž cílem je de facto jen základní přehled, a to ještě v poměrně široké oblasti, že nejde příliš do hloubky. Oponent ví z vlastní zkušenosti učitele, který poměrně dlouhou dobu působil na gymnáziích různého typu, že učebnice nejsou jediným zdrojem používaných informací. Velká část učitelů totiž s ohledem na podobu ŠVP základní učebnice doplňuje o další materiály, které informace uvedené v učebnicích nejen prohlubují, ale mnohdy i posouvají jinam. Proto je třeba výběr učebnic doplnit rozбором konkrétních ŠVP a zároveň zohlednit i další výukové materiály. S podobnými „silnými závěry“ je však možné se setkat i na jiných místech.

Vyjádřeno jinak: autorka se mnohdy dopouští toho, že perspektivu a cíle středoškolského vzdělávání bez dalšího vysvětlení posuzuje exkluzivně optikou soudobé akademické debaty a nereflektuje příliš skutečnost, že středoškolský stupeň musí být nutně založen na poměrně velké redukci tématu a dokonce musí vycházet z jeho simplifikace. Je to podobné, jako bychom odmítli učebnice středoškolské fyziky, protože dostatečně nereflektují poslední závěry teoretické fyziky např. v oblasti elementárních částic. Toto oponentovo konstatování neznamena, že by analýza učebních textů měla rezignovat na hlubokou diskurzivní analýzu, o níž se autorka evidentně pokouší. Spíše jde o doporučení směrem k tomu, aby podobná diskurzivní analýza měla jasněji stanovené cíle a důsledněji pracovala s „reálnými intencemi“ jednotlivých diskurzů.

Poslední oponentova připomínka k obsahu práce se týká, jak bylo výše avizováno, některých konkrétních pojmů a konceptů. Ve většině případů je opravdu možné ocenit autorčin přístup i evidentní erudici a pokud by např. cílem práce byla analýza obecného užívání některých religionistických konceptů, jejichž cílem je vytvoření něčeho, co se v zahraniční literatuře často označuje jako tzv. critical terms, pak by oponent musel s uspokojením konstatovat, že se to ve většině případů podařilo. Jediné významnější výhrady by se mohly objevit snad jen ve dvou případech – interpretace evolucionismu a koncept prvotního náboženství a s ním spojený předpoklad náboženství jako antropologické konstanty.

V prvním případě je nutné si uvědomit, že všechny sociální a kulturní vědy, mezi něž religionistika patří, nepracují s darwinovským konceptem evoluce, ale s jeho specifickou interpretací, do níž se promítá zejména comteovsko-spencerovské pojetí vývoje lidstva jakožto pokroku, zejména pak pokroku v oblasti poznání a technologií. V druhém případě by bylo možné autorku odkázat na některé soudobé autory (např. David Lewis-Williams), kteří na základě konkrétního empirického materiálu ukazují, že i pozdně paleolitické

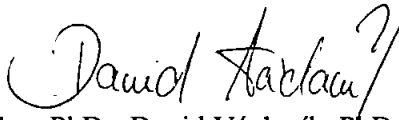
pohřby jsou dostatečným dokladem „nemateriálního“ (rozuměj duchovního) života daných jedinců.

Z formálního hlediska práce splňuje všechny požadavky kladené na dizertační práci. Autorka důsledně cituje a hojně pracuje i s elektronickými zdroji. Až na drobné a ojedinělé překlepy je práce i z gramatického hlediska plně akceptovatelná.

Závěrečné shrnutí:

I přes výše uvedené výhrady, z nichž ty nejvýznamnější jsou koncepčního rázu, je práce zajímavým přínosem do debaty o podobě implementace religionistiky do kurikula nižších stupňů vzdělávacího systému. Zároveň, byť možná nezamýšleně, otvírá problém cílů a očekávání spojených s touto implementací. Posudek, který možná vyznívá příliš kriticky, je třeba považovat spíše jako doporučení pro další případnou práci. Oponent **doporučuje práci předložit k ústní obhajobě.**

V Liberci 30.11. 2014

doc. PhDr. David Václavík, PhD.